

Gij die der vorsten harten leidt,
Gelijk een beek, en schift en scheidt
Het licht van dikke duisternissen;
Laat den tiran zijn aanslag missen,
Die den onnoozlen lagen leit.⁵⁶

De parallellie tussen de kindermoord te Bethlehem en de onverhoedse aanval op de bevolking van Amsterdam die hier gesuggereerd wordt, is later opnieuw aanwezig aan het slot van het derde bedrijf en wel in de 'rei van Klarissen' met de beroemde beginregels:

O Kersnacht, schoner dan de dagen,
Hoe kan Herodes 't licht verdragen,
Dat in uw duisternisse blinkt,
En wordt gevierd en aangebeden?
Zijn hoogmoed luistert na geen reden,
Hoe schel die in zijn oren klinkt.

Uit deze parallellie komt dan nog weer een andere overeenkomst voort: die tussen Rachel, de vrouw van de bijbelse aartsvader Jacob, huilend over de vermoorde kinderen van Bethlehem, en de hoofdpersoon van het derde bedrijf, Badeloch, vol zorg over het lot van haar gezin:

Bedrukte Rachel, schort dit waren:
Uw kinders sterven martelaren,
En eerstelingen van het zaad,
Dat uit uw bloed begint te groeien,
En heerlijk tot Gods eer zal bloeien,
En door geen wreedheid en vergaat.⁵⁷

Badelochs zorgen over het lot van Gijsbrecht inspireerden Vondel er toe nog een ander motief in zijn stuk te verwerken: de onverbreekbare liefde tussen man en vrouw. De rei aan het eind van het vierde bedrijf is er helemaal aan gewijd. Treffend is dat de dichter, die enkele jaren eerder de dood van zijn Maaïke had moeten verwerken, in dit vers uitdrukkelijk schrijft dat de liefde tussen man en vrouw sterker is dan de dood:

Waar werd oprechter trouw
Dan tussen man en vrouw
Ter wereld ooit gevonden?
Twee zielen gloënde aan-een gesmeed,
Of vast geschakeld en verbonden
In lief en leed.

De band, die 't harte bindt
Der moeder aan het kind,
Gebaard met wee en smarte,
Aan hare borst met melk gevoed,
Zo lang gedragen onder 't harte,
Verbindt het bloed.

Nog sterker bindt de band
Van 't paar, door hand aan hand
Verknocht, om niet te scheiden,
Nadat ze jaren lang gepaard
Een kuis en vreedzaam leven leidden,
Gelijk van aard.

Daar zo de liefde viel,
Smolt liefde ziel met ziel,
En hart met hart te gader.
Die liefde is sterker dan de dood.
Geen liefde kooft Gods liefde nader,
Noch schijnt zo groot.

Geen water blust dit vuur,
Het edelst dat natuur
Ter wereld heeft ontsteken.
Dit is het krachtigste ciment,
Dat harten bindt, als muren breken
Tot puin in 't end.⁵⁸

In het laatste bedrijf krijgt het motief van de liefde tussen man en vrouw een extra dramatische lading, wanneer Gijsbrecht Badeloch probeert

over te halen met hun beide kinderen Adelgund en Venerik te vluchten. Zij weigert dat. Badeloch wil in dit beslissend uur bij haar man blijven, waarop Gijsbrecht reageert:

GIJSBRECHT Zult gij dan oorzaak zijn dat beide uw kinders sneven?

BADELOCH Ik zou om enen man wel beî mijn kinders geven.

GIJSBRECHT Beweegt uw kroost u niet, dit jongskens kleen en teêr?

BADELOCH Niet luttel, maar mijn man beweegt me nog al meer.

VENERIK Wat schreit ge moederlief? zijt gij bedroefd om vader?

BADELOCH Om vader schrei ik, kind, en u en ons te gader.

GIJSBRECHT Uw moeder keert zich niet aan u noch uwe smart.

BADELOCH Met smarte baarde ik 't kind, en droeg het onder 't hart:

Mijn man is 't harte zelf.⁵⁹

Deze laatste schitterende regel is typerend voor deze tragedie die uitmunt door aangrijpende dialogen, waarin de personages haarscherp tegenover elkaar komen te staan, en door uiterst beeldend taalgebruik dat het tot een genot maakt Vondels tekst te lezen en – nog beter – hardop uit te spreken. Een bezwaar is wel dat sommige monologen erg lang zijn, waardoor de dramatische kracht van het stuk hier en daar wordt aangetast. Maar alles bij elkaar mag *Gijsbrecht van Aemstel* een van de hoogtepunten uit de Nederlandse toneelgeschiedenis genoemd worden.

OPNIEUW EEN REL

Vanzelfsprekend vonden in de weken nadat Vondel zijn stuk voltooid had, de repetities plaats. Daarbij was hij meer dan eens aanwezig. Niet altijd tot zijn genoegen, zoals opgemaakt kan worden uit het lange gedicht *De geest van Tegnagel in de andere werrelt by de verstorven poëten* (1652), geschreven door een onbekende dichter. In dat gedicht wordt gesuggereerd hoe de kort daarvoor gestorven schrijver van schelmse verzen Mattheus Gansneb Tegnagel (1613-1652)⁶⁰ in de hemel allerlei collega-dichters ontmoet. Daarbij komt een incident ter sprake rond de acteur Willem Bartolsz. Ruyter, die in de *Gijsbrecht* de rol van bisschop Gozewijn vertolkte en in die hoedanigheid nog door Rembrandt getekend zou zijn.⁶¹

Tijdens de scène waarin Gozewijn zich op zijn marteldood voorbereidt, wordt hij geacht de volgende tekst uit te spreken: